

II. DIN ISTORIA SLAVISTICII ROMÎNEȘTI

GRAMATICA LUI SMOTRIŢKI ȘI PRIMA GRAMATICĂ ROMÎNEASCĂ

Diomid Strungaru

IMPORTANȚA GRAMATICII LUI SMOTRIŢKI

1. **Apariția primelor gramatici slave.** Gramatica, definită de Aristotel « știința care învață a scrie și a cunoaște cele citite », s-a răspândit în Europa medievală prin *Gramatica latină* a lui Aelius Donatus din secolul al IV-lea. Cea mai veche mărturie în domeniul acestor preocupări la popoarele slave o reprezintă o scurtă *Gramatică slavă*, de la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul celui de al XVI-lea, considerată mult timp ca o traducere a lui Ioan Exarhul după gramatica grecească a lui Ioan Damaschin¹. Din ea își trage originea, potrivit celor arătate de I. V. Jagić², cea dintâi gramatică slavă tipărită — *Словенська граматика* — apărută la Vilno în 1586, în cuprinsul căreia se dau câteva noțiuni generale despre limba slavă bisericească: *Далъ наученїа и въразумѣнїа Божїественнаго писанїа*³.

Gramatica slavă și-a deschis însă drum și prin mijlocirea gramaticii mai sus citate a lui Aelius Donatus. Din limba latină, această gramatică a fost tradusă în limba rusă în anul 1522 de către Dimitrie Gherasimov, agentul țarului Vasilie al III-lea în diferite misiuni din apus: Viena, Roma, Prusia și Danemarca⁴. Textul acestei traduceri s-a pierdut; s-au păstrat, din ferice, două manuscrise, care provin din ea, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea: manuscrisul de la Kazan, din anii 1562—1563, al cărui conținut se consideră foarte apropiat de traducerea lui Gherasimov, iar celălalt manuscris se află în Biblioteca publică din Leningrad⁵.

Alte două gramatici slave apar către sfârșitul secolului al XVI-lea în Rusia apuseană — la Lvov și Vilno — din inițiativa organizației « Bratstvo », ale cărei filiale își desfășurau activitatea în aceste centre, unde aveau înființate

¹ Pentru detalii, să se consulte recenta lucrare a lui P. S. Kuznețov, *У истоков русской грамматической мысли*, apărută în ediția Academiei de Științe a U.R.S.S., Moscova 1958, pp. 5—6.

² A se vedea și această indicație în lucrarea citată a lui P. S. Kuznețov, la p. 6.

³ I. Karataev, *Описание славяно-русскихъ книгъ*, Sankt-Petersburg 1883, vol. I, sub nr. 113.

⁴ Большая Советская Энциклопедия, vol. XII (1952), p. 429; acad. P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale romîno-ruse din trecut*, Edit. Academiei R.P.R. (1954), p. 112; P. S. Kuznețov, *op. cit.*, p. 6.

⁵ P. S. Kuznețov, *op. cit.*, p. 7.

școli dotate cu tipografii proprii. Prima din ele, cea de la Lvov, intitulată *Грамматика dobrogлаголикаго єдино-словєнскаго языка*, a apărut în 1591, avînd în subtitlu dedicația: *Ко наказанію много-именитому Россійскому роду*⁶.

În cuprinsul acestei gramatici, formele caracteristice grecești sînt transpuse în limba slavă bisericească, uneori strecurîndu-se și anumite particularități locale (ucrainisme); aceste forme, repetate în traducerea slavă, care se dă paralel cu textul grecesc, nu corespundeau, evident, celor slave bisericești⁷. Totuși, ea a exercitat o influență oarecare asupra celeilalte gramatici slave, mult mai importantă, apărută în 1596 la Vilno, anume *Грамматика словєньска*, întocmită de protoiereul Lavrentie Zizanie. Autorul fusese mai întîi profesor la școala amintitei organizații «Bratstvo» de la Lvov⁸, de unde a trecut în 1592 la Brest, apoi la Vilno, stabilîndu-se în cele din urmă la Moscova⁹.

2. Ediția din 1619 a gramaticii lui Smotrițki. Un eveniment cu adevărat epocal în istoria gramaticii slave îl constituie renumita ediție din 1619 a gramaticii slave a lui Meletie Smotrițki, apărută la Eve, în apropiere de Vilno, avînd ca titlu: *Грамматики словєнскихъ правилное свѣтама потѣшїемъ многоязычнаго мнѣха Мелетїя Смотрицкаго*... Prin acest manual de gramatică slavă destinat «profesorilor», Smotrițki, unul din cei mai învățați oameni ai timpului, a urmărit un scop practic: de a pune la îndemîna dascălilor acest mijloc de învățare a limbii slave bisericești. Trebuie remarcat însă faptul că Smotrițki a ținut seamă de procesul înlocuirii acestei limbi învechite prin limbile slave vii (rusă, ucraineană, bielorusă), încît gramatica acestuia e și o lucrare de inovație în raport cu cele anterioare. În redactarea sa, autorul a căutat să elimine, pe cît posibil, influența sintaxei rigide a limbii slave bisericești, limbă ce aluneca tot mai mult pe făgașul celorlalte limbi moarte. Cercetătorii de mai tîrziu au constatat că, pentru întocmirea manualului său, Smotrițki a cules «numeroase reguli» din gramaticile limbilor «greacă și latină», adăugînd însă și «multe de la sine»¹⁰. Fiînd continuu preocupat de ideea de a stabili principiile reale ale gramaticii slave, Smotrițki introduce în gramatica slavă cel de-al șaptelea caz, numit *сказательный падежъ* — cazul prepozițional; în același timp aduce o prețioasă contribuție la fixarea terminologiei gramaticale slave, păstrată, cu unele modificări, pînă astăzi în mai toate gramaticile slave.

3. Alte ediții ale gramaticii lui Smotrițki. Importanța științifică a gramaticii lui Smotrițki rezultă și din marele ei număr de ediții. Timp de peste o sută de ani, ea continuă să-și exercite nestîngerit rolul de manual didactic, împrăștiindu-se la început de la un deceniu la altul. Astfel, după ediția din 1619, avem ediția din 1629 publicată, tot de autor, la Vilno, iar în 1638, cinci

⁶ S. F. Librovici, *История книги в Россіи*, ediția a II-a, Petrograd și Moscova, 1914, pp. 107—108 (la pagina 110 se dă facsimilul copertei). Vezi, de asemenea, *Россійская грамматика*, ediția din 1855, tipărită la împlinirea a 100 de ani de la apariția acestei gramatici a lui M. Lomonosov, la p. 47 din prefața întocmită, cu acest prilej, de acad. I. I. Davidov.

⁷ P. S. Kuznetsov, *op. cit.*, p. 9.

⁸ Avînd această funcție, el a contribuit, probabil, la întocmirea gramaticii slave precedente (din anul 1591).

⁹ Alte informații în legătură cu gramatica slavă din 1596 se găsesc în lucrarea citată a lui S. P. Librovici, p. 97—98 (la pagina 101, autorul dă și facsimilul copertei).

¹⁰ Vezi prefața *Gramaticii slave* editată la Rîmnic în 1755, p. 5. De asemenea în lucrarea lui S. K. Bulici *Очерк истории языкознания в Россіи*, 1904, în care se arată (la paginile 175—179) că Smotrițki a folosit gramatica grecească a lui Lascaris apărută la Milano în 1476.

ani după moartea lui Smotrițki, a apărut la Kremenet (în Volinia) *Граматика или писменница языка славянскаго*.

Această din urmă gramatică (retipărită în 1723) a fost întocmită «pe scurt» de către ipodiaconul Teodor Maximov «după gramatica lui Smotrițki»¹¹. Peste un alt deceniu (în 1648) apare cunoscuta ediție «multiplicată» de la Moscova, cu unele întregiri și modificări. Pe coperta acestei ediții nu figurează însă numele lui Smotrițki. Fără numele lui Smotrițki apare și cealaltă ediție de la Moscova, scoasă în 1721 în tipografia lui Teodor Polikarpov, precum și cele două ediții din Țara Românească, cunoscute fiecare în parte sub numele de *Gramatică slavă*¹²: ediția din 1697 de la Snagov și ediția din 1755 de la Rîmnicul Vilcea¹³.

În legătură cu edițiile gramaticii lui Smotrițki amintim și controversa cu privire la ediția I. După unii cercetători, aceasta se consideră apărută la Vilno în 1618, de unde rezultă că citata ediție din 1619 dela Eve, este de fapt a doua ediție a gramaticii lui Smotrițki. În acest sens s-a pronunțat, la sfîrșitul secolului trecut, A. Kirpicinikov în articolul redactat asupra lui Meletie Smotrițki din *Энциклопедический Словарь*, volumul al XIX-lea (1896) p. 25. S-a insistat și asupra faptului că un exemplar din ediția 1618 se păstra pe vremuri în fostul Muzeu Rumeanțev din Moscova (vezi, între altele, *Большая Энциклопедия* a lui Brokhaus și Efron, vol. 37, p. 23 și urm.). Merită să fie reținută îndeosebi precizarea lui S. F. Librofici (*op. cit.*, p. 132—133), potrivit căreia ediția din 1619 «была перепечатана с дополнениями с издания, выпущенного в Вильне в 1618 году». Existența reală a ediției din 1618 a fost admisă și de prof. N. M. Dilevski, de la universitatea din Sofia, într-un articol publicat acum cinci ani¹⁴. Despre ediția din 1618 vorbește și acad. P. Constantinescu-Iași, la p. 139 din lucrarea citată *Relațiile culturale romîno-ruse din trecut*. Atît numai că, din eroare probabil, se indică localitatea Kiev în loc de Vilno.

Alți cercetători de seamă fac însă abstracție de ediția din 1618, considerînd prima ediție a gramaticii lui Smotrițki pe cea din 1619. Printre aceștia, putem cita numele academicianului Davidov, care nu vorbește, în prefața scrisă la ediția din 1855 a *Gramaticii ruse* a lui Lomonosov, despre ediția din 1618. De asemenea, cercetătorii bulgari L. Miletici și D. D. Agura, amintind despre unele ediții ale gramaticii lui Smotrițki¹⁵, pornesc cu cea din 1619. Aceași idee stăruie printre slaviștii romîni. P. P. Panaitescu, vorbind despre gramatica lui Smotrițki ce se afla în 1650 în biblioteca lui Udriște Năsturel¹⁶, s-a referit numai la ediția din 1619. Fără echivoc se desprinde această idee (cum că ediția din 1619 ar fi prima ediție a gramaticii lui Smotrițki) din două articole ale lui D. P. Bogdan, publicate cu cîțiva ani în urmă¹⁷.

¹¹ Российская грамматика, ediția 1855, p. 9—10 din prefață.

¹² Asupra acestor două ediții, tipărite în Țara Românească, vom reveni.

¹³ Din eroare, în *Большая Советская Энциклопедия*, vol. 39 (1956), p. 431 col. 2, se spune că ediția din 1755 de la Rîmnicul Vilcea s-a tipărit în Moldova.

¹⁴ Articolul, intitulat *Редки руски книги в български книгохранилища от епохата на възрождението*, a apărut în «Български език», vol. V (1955) nr. 4, 318—335; asupra ediției din 1618, vezi p. 321.

¹⁵ În articolul *Бележки от едно научно пътуване в Ромъния*, apărut în «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина», vol. IX, 1893, p. 207.

¹⁶ *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în «Mélanges de l'Ecole roumaine en France», pt. I, Paris, 1926, p. 40.

¹⁷ Unul din ele, intitulat: *Legăturile Țărilor Romîne cu Georgia* (Antim Ivireanu) e publicat în revista «Studii» anul IV (octombrie-decembrie 1951), pp. 131—163, iar

Față de această controversă, îmbrățișăm prima părere. Cazuri cind, după ediția I a unei cărți de largă circulație, urmează o a doua ediție, la intervale atât de apropiate, au fost mult mai frecvente în acele timpuri¹⁸. Prin faptul însă că ediției din 1619 i s-au adus completări și, evident, îmbunătățiri față de cea din 1618, fiind scoasă, probabil, și într-un număr mai mare de exemplare, ea a devenit cea mai utilă, deci și cea mai cunoscută, iar după dispariția ediției din 1618 i-a revenit și calificativul de «prima ediție»¹⁹.

4. **Gramatica lui Smotrițki la baza primei gramatici ruse, sîrbe și bulgare.** Gramatica lui Smotrițki prezintă o importanță cu totul aparte dintr-un alt punct de vedere: ea a servit de model primelor gramatici ale limbilor slave moderne — rusă, sîrbă și bulgară. Se știe că M. Lomonosov, orientîndu-se după ediția gramaticii lui Smotrițki din 1648 de la Moscova, a dat la iveală «первая русская грамматика»²⁰, tipărită la Moscova 1755. Iată în această privință un scurt pasaj, desprins de la pagina 9 din prefața scrisă de acad. I. I. Davidov la ediția din 1855 a gramaticii lui Lomonosov, scoasă cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la apariție: «Грамматика Смотрицкаго составляет эпоху в истории образования нашего языка: она одна была путеводительницею Ломоносова в его исследованиях свойств родного слова».

Prin această operă monumentală din 1755 a lui M. Lomonosov — care a dat prima gramatică rusă completă, bazată pe limba vie a poporului rus, ale cărei trăsături specifice sînt scoase în evidență²¹ — edițiile gramaticii lui Smotrițki sînt eliminate din învățămîntul limbii ruse.

Pe de altă parte, ediția gramaticii lui Smotrițki de la Rîmnicul Vilcea, tipărită în același an cu gramatica lui M. Lomonosov, s-a bucurat de o largă răspîndire la sîrbi, iar mai tirziu și la bulgari. Ea se regăsește în prelucrarea lui Stefan Vuianovski *Рскокодѣтко к правописаголанію и правописанію ко спотребленію сѣрбскихъ счилицъ*, din 1793, dar mai ales în *Рскокодѣтко к слакенстий грамматике ко спотребленію слакено-сѣрбскихъ народныхъ счилицъ* a lui Avram Mrazović, apărută în același an la Viena²². De asemenea, cărturarul

celălalt: *Cărți românești în Țara Romînească sub Constantin Brîncoveanu* a apărut în «Biserica Ortodoxă Romînă», anul LXXIV (1956), nr. 6—7, pp. 543—557. Pentru problema în discuție, vezi p. 153 și, respectiv, p. 554. În nota ce se dă la p. 153, din primul articol unde menționează că, în *Энциклопедический Словарь*, vol. XIX (1896) p. 25, prima ediție se consideră din 1618, iar a doua din 1619 — ambele date au apărut cu erori de tipar: 1613 (în loc de 1618) și, respectiv, 1610 (în loc de 1619).

¹⁸ Printre cărțile vechi păstrate în Biblioteca contelui T. A. Tolstoi, descrise de P. Stroeve, *Обстоятельное описание старопечатныхъ славянскихъ и российскихъ книгъ*, Moscova, 1829, e notată sub nr. 97 (p. 220) *Діонтра albo зерцало...*, apărută la Eve în 1642, iar sub nr. următor (98) se arată o a doua, *Діонтра albo зерцало...*, avînd același titlu, tipărită în același an (1642), însă la Vilno. Cunoscuta *Cazanie* din 1642 de la Govora a fost reeditată și în anii următori: 1643 și 1644. Tot astfel se prezintă situația cu *Catehismul* tipărit în 1642 la Iași în limba slavă (*Bibliografia romînească veche*, IV, p. 23—24): în 1643 a apărut în limba polonă, în tipografia Lavrei din Kiev, *Catehismul* întocmit de însuși Petru Movilă (vezi Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a romînilor*, București 1882, p. 304), iar în 1645 a fost tradus în limba ucraineană și tipărit, tot la Kiev, sub titlul: *Culegere de științe pe scurt. Despre articolele credinței ortodoxe creștine* (vezi Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. I, p. 259).

¹⁹ Printr-o împrejurare asemănătoare, cu timpul ediția din 1619 s-a considerat apărută la Vilno de către cei care rețineau mai bine această localitate. Să se vadă copia din 1655 făcută la Țirgoviște după această ediție, pe coperta căreia figurează: «Vilno 1619».

²⁰ În *Российкая грамматика*, ediția 1855, la p. 15 din prefață, se pot citi cîteva amănunte.

²¹ Idee subliniată și în *Большая Советская Энциклопедия*, vol. 25 (1954), p. 384.

²² N. M. Dilevski, *art. cit.*, p. 334.

bulgar Neofit Rilski, folosindu-se tot de ediția din 1755 de la Rîmnic, a întocmit Болгарска граматика — prima gramatică a limbii bulgare²³, apărută în anul 1835. În anul următor, Hristev Pavlovici a făcut să apară, utilizând unele prelucrări după gramatica lui Smotrițki, Грамматика славено-болгарска.

Așadar, gramatica lui Smotrițki lasă urme adinci și în tradiția gramaticală a popoarelor slave de sud²⁴, ceea ce confirmă în totul ideea că *opera gramaticală a lui M. Smotrițki stă la baza primei gramaticii rusești, cât și a celor dinflă încercări de gramatică asupra limbii sîrbe și bulgare.*

RĂSPÎNDIREA GRAMATICII LUI SMOTRIȚKI ÎN ȚARA NOASTRĂ

5. **Semnalarea ediției din 1619 la Tîrgoviște, în 1650 și 1655.** Gramatica lui Smotrițki, în prețioasa ediție din 1619, a fost semnalată la noi încă de la jumătatea secolului al XVII-lea. În anul 1650, cu prilejul vizitei făcute la Tîrgoviște, călugărul rus Suhanov a găsit în biblioteca înzestrată cu cărți vechi a lui Udriște Năsturel, o *Gramatică slavă*, tipărită în Rusia apuseană (într-un ținut al Poloniei de pe atunci). Această gramatică, după cum a arătat P. P. Panaitescu²⁵, iar mai târziu și N. Cartoian²⁶, era în realitate gramatica lui Smotrițki, în ediția din 1619.

Cinci ani mai târziu, ediția din 1619 a fost copiată în întregime la mitropolia din Tîrgoviște, de către un oarecare ieromonah Stefan; pe coperta copiei păstrată pînă astăzi în Bulgaria²⁷, figurează anul 1619. Pe atunci (în 1655) această ediție a gramaticii lui Smotrițki se afla în posesia dascălului Daniel de la mitropolia din Tîrgoviște, de la care dascăl, ieromonahul Stefan (autorul copiei din 1655) declară, într-o notă autografă trecută pe una din foile copiei executate, că a învățat gramatica slavă.

6. **Ediția din 1648 de la Moscova utilizată în secolele XVII—XVIII în Muntenia și Moldova.** Există informații sigure că și ediția gramaticii lui Smotrițki tipărită în 1648 la Moscova a circulat în țara noastră curînd după apariție. Exemplarul ce se află în Biblioteca Academiei R.P.R. a aparținut și învățatului stolnic Constantin Cantacuzino, care a făcut unele adnotări. După același exemplar au învățat apoi gramatica slavă și fiii stolnicului Constantin Cantacuzino, sub directa supraveghere a dascălului Damaschin, viitorul episcop de Buzău și mai târziu de Rîmnic. Informația se desprinde din următoarea notă, trecută pe prima foaie: «*Să se știe cînd au învățat dascălul Damaschin coconii dumnului stolnicului Costandin Cantacuzinu, întru zilele luminatului domnului nostru Io Costandin voevod Basarab Brîncoveanu, mai 2 dni, 7204 (1696)*»²⁸.

Vom vedea mai jos că și ieromonahul Macarie, autorul primului manuscris de gramatică romînească din Moldova, întocmit pe la anul 1770, a utilizat ediția de la Moscova din 1648.

²³ L. Miletici, Неофит Рилски като филолог (Apud N. M. Dilevski, art. cit., p. 334).

²⁴ N. M. Dilevski, art. cit., p. 334, prezintă o expunere documentată în această problemă.

²⁵ În articolul citat, p. 40.

²⁶ *Istoria literaturii romîne*, vol. II, București 1942, p. 98.

²⁷ Să se vadă facsimilul copertei reprodus de prof. N. M. Dilevski în articolul citat.

²⁸ Vezi și D. P. Bogdan, articolul citat din revista «Biserica Ortodoxă Romînă», p. 553 și articolul din revista «Studii», p. 153 nota 4.

Tot din domeniul ortografiei relevăm un alt pasaj cu privire la scrierea lui *oy* și *y* (f. 53 v.), care există numai în ediția de la Moscova; e un text de 12 rinduri (inexistent în ediția lui Antim) începînd prin următoarele cuvinte: *Нѣше же великѣа Рсѣи дрѣвнихъ писцовъ разсѣжденіе сицеко; с и оу, къ началѣ и концѣ писашъ, такъ: прийдѣу принесѣу, прилекоу, несеу...*

Dintre deosebirile constatate în partea a doua a gramaticii — *Сѣмолѣга* — notăm că ediția de la Moscova cuprinde cele opt părți de vorbire pe care le întîlnim și în gramatica lui Zizanie: *имѣ, мѣстоименіе, глаголѣ, причастіе, различіе, нарѣчіе, предлогѣ, соѣзѣ* (adică: *numele, pronumele, verbul, participiul, articolul, adverbul, prepoziția și conjuncția*). Dintre aceste opt părți de vorbire, în ediția lui Antim lipsește *различіе* (articolul); găsim în schimb *междометіе* (interjecția), după care urmează această *Оукѣщеніе: ѡрѣров: сирѣчь частѣ слова различіе называемсю, славенскомъ языкомъ некоемъ именнѣмъ вслѣдихомъ Мѣстоименію долгѣ еѣ доволнѣ исполняющѣ. Ко ѡсмысюже слова частѣ междометіе, латински [loc alb; cf. *interiectio* în ed. de la Rîmnice] называемсю скѣйственнѣкъ приложомъ* (f. 16 v.).

Cele opt părți de vorbire din gramatica slavă editată de Antim, ca și textul observației despre *ѡрѣров* figurează întocmai în copia după ediția din 1619, făcută în 1655 la Țirgoviște³⁴. Faptele concordă apoi și cu informațiile pe care le găsim în recentul studiu al lui P. S. Kuznețov, care citează aceleași opt părți de vorbire și același text integral al observației cu privire la *ѡ. ѣров*³⁵ din ediția 1619 a gramaticii lui Smotrițki.

Caracteristice pentru deosebirile dintre aceste două ediții sînt, în sfîrșit, și anumite exemple, care nu corespund de la o ediție la alta; printre acestea e însuși numele propriu *Москва* în ediția de la Moscova, căruia îi corespunde *Вилно* în ediția de la Snagov. Se știe apoi că ediția de la Moscova conține flexiuni și forme velicoruse, ceea ce nu întîlnim în textul ediției gramaticii lui Antim.

Toate aceste deosebiri arată limpede că ediția gramaticii slave a lui Meletie Smotrițki scoasă de Antim Ivireanu în anul 1697 la Snagov nu poate avea la bază ediția de la Moscova din 1648, ci pe cea din 1619 apărută la Eve, în apropiere de Vilno.

8. Ediția de la Rîmnice din 1755. Tot în *Bibliografia romînească veche* volumul II sub nr. 295, este vorba despre cealaltă *Gramatică slavă*, tipărită în Țara Romînească. Ea a apărut în 1755, în tipografia episcopiei din Rîmniceul Vilcea, din porunca mitropolitului sîrb Pavel Nenadović, spre a servi ca manual de predare în școlile sîrbești.

Sîntem nevoiți să deschidem și aici o paranteză, deoarece în privința identificării originalului după care s-a întocmit ediția de la Rîmnice, informațiile de care dispunem nu concordă. Pe de o parte, acad. Davidov în amintita prefață de la ediția din 1855 a gramaticii lui M. Lomonosov (la p. 9) scrie: «эта книга есть перепечатанная грамматика Смотрицкого 1619 г». Pe de altă parte, prof. N. M. Dilevski, atingînd problema filiației edițiilor gramaticii lui Smotrițki, spune că ediția din 1755 de la Rîmnice «reprezintă o ediție completă a ediției de la Moscova din 1721»³⁶.

³⁴ Am fost informat, în această privință, de prof. N. M. Dilevski de la universitatea din Sofia, care a binevoit să-mi facă extrasele asupra acestor pasaje, fapt pentru care îi mulțumesc și pe această cale.

³⁵ *Op. cit.*, p. 27—28.

³⁶ În articolul citat, p. 330.

Ne lipsește această a doua ediție de la Moscova din 1721, încît nu avem posibilitatea unei confruntări. Nu cunosc nici părerile altor cercetători în această problemă³⁷. Controlînd însă mai îndeaproape ediția de la Rîmnic am constatat că nu există deosebiri de conținut între textul gramatical al acestei ediții față de al celei de la Snagov (din 1697). Exceptînd prefața și suplimentul Чинъ технологіи..., care se dă la sfîrșitul ediției din 1755 (de la p. 256 înainte), nu rămîn decît oarecare deosebiri de ordin ortografic în reproducerea aceluiași paradigmă.

Afirmația lui N. M. Dilevski ridică un semn de întrebare și din alt motiv: în cele peste zece pagini din prefața ediției de la Rîmnic, nu se vorbește nici un cuvînt despre ediția de la Moscova din 1721. Se vorbește în schimb de ediția din 1619 de la Vilno:

« Не наше сѣе къ вамъ слоко, в оучишеаѣ, но старавъ любомудравъ мѣжа греческаго и латинска языка къ скободныхъ наскохъ не менше неже къ славенскому исксена вышавъ. Мелетія Смолитинскаго, монаха крашиска Биланскаго. "Иже втѣ Бгѣ даннымъ емоу любомудровѣмъ, и грамматикѣ славенскѣю сочинни правъ изъ греческа и латинскѣа приличнаа ко переводѣ вбоихъ дѣлаектвѣхъ правнаа, и скоа мнѣгаа приложикъ славенскаа, издаде на свѣтъ печатнымъ писменѣмъ къ лѣшо вт коплѣненѣа боа слока лхдѣ: къ ерѣже предислокѣи словеса. Здѣ вашей любви предстакааю» (ff. 5v—62).

Textul continuă printr-un pasaj citat după ediția din 1619 a gramaticii lui Smotritski (fapt remarcat și de Dilevski) care cuprinde mai mult de o pagină în ediția din 1755, încheindu-se pe foaia 7 verso prin cuvintele: « до здѣ любомудравъ Мелетія словеса ».

Afirmația lui S. F. Librofici — că ediția de la Rîmnic e o reproducere a celei din 1619 — pare să fie mult mai aproape de realitate, deoarece caracteristicile gramaticii din ediția lui Antim (semnalate cu prilejul comparării cu cea de la Moscova din 1648) sînt comune și ediției de la Rîmnic. Ca atare, ediția din urmă nu se deosebește nici de copia din 1655 de la Tîrgoviște, făcută după ediția din 1619. Într-adevăr, tustrele (copia din 1655, ediția din 1697 și cea din 1755) sînt în același format (în 8° mic), avînd în jurul a 250 de foi fiecare. În toate se dau, spre deosebire de ediția de la Moscova, următoarele opt părți de vorbire: имя, мѣстоимѣніе, глаголъ, причастіе, нарѣчіе, предлогъ, союзъ, междометіе, urmate imediat de Осѣкреніе cu privire la ѧ θρον³⁸. Textul gramatical propriu-zis cuprinde aceleași împărțiri și subîmpărțiri, avînd aceeași terminologie și aceleași exemple: găsim de pildă Вилно, ну Москва. Pînă și încheierea prin formula în limba greacă: Μία φωνὴ μου ἐλπίς Ἰησοῦς ὁ Χριστός — le caracterizează pe toate.

Putem spune, prin urmare, că ediția din 1755 de la Rîmnic are același izvor cu cea din 1697 de la Snagov: ediția din 1619. Dacă, totuși, e o reeditare a celei de la Moscova din 1721, după cum susține prof. N. M. Dilevki, atunci trebuie să se confirme faptul că aceasta din urmă, exceptînd prefața și alte eventuale adaosuri, este ea însăși o retipărire după cea din 1619, cu unele inovații ortografice ale editorului, care s-au impus la interval de un secol.

Încheiem discuția privind raportul celor două ediții ale gramaticii slave a lui Smotritski, tipărite în Țara Romînească, față de cea de la Eve din 1619 și cea de la Moscova din 1648, prezentîndu-le în tabelul comparativ de mai jos.

³⁷ Din cite am putut să constat, cercetătorii ruși n-au discutat această problemă.

³⁸ Conținutul observației despre ἄρθρον s-a reproduș mai sus.

Coloanele care privesc comparația între edițiile 1619 și 1648 sînt reproduse din lucrarea citată a lui P. S. Kuznețov, pagina 34 (cu simpla rectificare a prescurtării ед, «singular» în множ, «plural», din dreptul exemplului мрежа, unde eroarea de tipar este evidentă).

	Ediția 1619 Eve (Vilno)	Ediția 1648 Moscova	Ediția 1697 Snagov	Ediția 1755 Rîmnice
Им. един.	самараныни	самаранына	самараныни	самараныни : н/на
Род. един.	самаранына	самараныни	самаранына	самаранына : н/ни
Дат. един.	самараныни	самаранынк	самараныни	самараныни : н/нк
Им. множ.	самаранына	самараныни	самаранына	самаранына : н/ни
Род. един.	пlанница	пlанниц	пlанница	пlанницы
Дат. един.	пlанниц	пlанницк	пlанниц	пlанницк
Сказат. един.	пlанниц	пlанницк	пlанниц	пlанницк
Им. множ.	пlанница	пlанниц	пlанница	пlанниц
Дат. и сказат. } ед.	сноск	снохк	сноск	сноскъ н/хѣ снохк н/ск
Им. и зват. } множ.	мрежа	мрежи	мрежа	мрежи
Вин. множ.	мрежа	мрежи	мрежа	мрежи
Им. един.	ладѣа	ладѣа	ладѣа	ладѣа
Род. един.	ладѣа	ладѣи	ладѣа	ладѣи
Им. и зват. } множ.	ладѣа	ладѣи	ладѣа	ладѣа н/дѣи
Род. множ.	ладѣи	ладѣи и ладѣи	ладѣи	ладѣи, н/дѣи

Datele acestui tabel sînt elocvente. Ele confirmă cele constatate pe alte căi, și anume:

a) Ediția din 1697 de la Snagov e o reproducere fidelă a ediției gramaticii lui Smotrițki de la Eve din 1619, și nicidecum a celei de la Moscova din 1648.

b) Ediția episcopiei de la Rîmnice Vilcea, din 1755, avînd același conținut (al gramaticii lui Smotrițki din ediția 1619), apare doar cu particularități ortografice noi, pe care editorul le împrumută din ediția de la Moscova din 1648 și, posibil, din cealaltă ediție de la Moscova din 1721.

INFLUENȚA GRAMATICII LUI SMOTRIȚKI ASUPRA PRIMELOR INCERCĂRI DE GRAMATICĂ ROMÎNEASCĂ

9. Cea mai veche încercare de gramatică romînească. Problema privind înriurirea gramaticii lui Smotrițki asupra celor dintîi încercări de gramatică romînească n-a constituit o preocupare aparte pentru nimeni. În afară de aceasta, cercetătorii noștri (de cercetători străini nu poate fi vorba) referindu-se la primele încercări de gramatică romînească, citează cele două manuscrise cunoscute: a lui Dimitrie Eustatie Brașoveanu din 1757 și al lui Macarie, întocmit, cîțiva ani mai tîrziu, în Iași. De astă dată, aducem în discuție un al treilea manuscris, de proveniență țirgovișteană, important, între altele, și prin vechimea lui, el fiind de la jumătatea secolului al XVII-lea.

Manuscrisul la care mă refer face parte din codicele Sturza, înregistrat sub nr. 312 din Biblioteca Academiei R.P.R. În acest codice se găsește un *Lexicon slavo-romîn* și, în continuare, o *Gramatică slavo-romînă*, scrisă de același autor. În urma studiilor întreprinse asupra acestor două texte prețioase am

izbutit să identifice autorul lor, să afle localitatea în care acest autor, necunoscut pînă astăzi, a desfășurat o bogată activitate cărturărească, precum și data aproximativă la care putem referi cele două texte de mai sus. În cele ce urmează mă limitez la cîteva informații, foarte sumare, spre a pune în curent pe cititori cu ceea ce consider a fi cea mai veche încercare de gramatică românească, aflată pînă în momentul de față.

Autorul, anume grămăticul Staicu, a fost identificat, printre altele, pe baza a două însemnări autografe, trecute la sfîrșitul traducerii sale din limba slavă în limba romînă, a unei culegeri de texte religioase, păstrată în manuscrisul 1570 din Biblioteca Academiei R.P.R. În prima însemnare ni se arată locul și timpul cînd a efectuat traducerea cărții: « *Începută fu a se scrie această dumnezeiască și prea bună carte... în celătea Tîrgoviștei, în anii de la facerea lumii 7176 (1667), în luna lu noembrie 26... Și isprăvită fu cartea aceasta în anii 7177 (1669), în luna lu mai 21 de zile* » (f. 165 v).

În cealaltă însemnare, autorul își trece și numele: « *Truditu-se-au la această carte a o aduce de pre limba slovenească pre limba rumînească... ca să se lumineaze iubitorii de celenie, eu mull păcătosul și întru toate greșitul Staico grammaticul și slujitoriu Besearicii domnești, tocmă den unghii moi și den coconie pănă la bătrîneaje slujitoriu besearicii* » (f. 166 r).

Grămăticul Staicu, slujitor al Bisericii domnești din Tîrgoviște este una și aceeași persoană cu dascălul Daniel de la mitropolia din Tîrgoviște³⁹, despre care știm (vezi mai sus) că era posesorul ediției din 1619 a gramaticii lui Smotrițki. În calitate de dascăl la școala de slavonie, care exista în Tîrgoviște încă de pe timpul lui Matei Basarab, el predă ucenicilor săi gramatica slavă, evident după manualul de gramatică a lui Smotrițki — ediția din 1619 — pe care îl avea la îndemînă.

Constatînd însă greutățile elevilor romîni de a înțelege gramatica slavă, Staicu s-a gîndit să le-o explice în limba lor. Deci, întocmai cum au procedat în 1591, pentru înlăturarea unor dificultăți asemănătoare, autorii *Gramaticii elino-slave*, la rîndul său, Staicu înjghebează un scurt text de *Gramatică slavo-romînă*, în care prezintă paralel, în limba slavă și romînă, noțiunile a ceea ce numim astăzi morfologie, dar căreia el îi spunea Etimologie. Iată propriile cuvinte ale autorului (din prefață) prin care motivează scopul lucrării sale: « *Eu plecatul, deaca vream ce întru învățătură chemat sînt, ca întru chiamarea mea să petrec și cum îmi zic dascăle, ca și cū lucrul și cu numele acesta să fiu plecașilor ai miei ucenici întru învățătura gramatichiei, care măcar deși nu foarte iaste mare adîncame a preînțelepciunii, ce fără de tilcuire neînțeleasă iaste. Pre aceasta a o tilcui am gîndit (sau am sfătuit)* ».

Meritul deosebit al lui Staicu constă în aceea că, procedînd la « tilcuirea » gramaticii slave a lui Smotrițki, el s-a străduit să aplice procedee proprii în redactarea textului gramatical, prezentîndu-l fără paradigme, fără unele particularități specifice gramaticii slave, renunțînd adesea la cele mai multe exemple care nu-și găseau locul potrivit în traducerea românească, introducînd altele cît mai firești pentru gramatica limbii sale materne. În acest scop, el a formulat și terminologia gramaticală românească, necesară redării noțiunilor.

³⁹ Identitatea de nume s-a putut constata din alte două note autografe ale sale, trecute pe manuscrisul slav înregistrat sub nr. 462 din Biblioteca Academiei R.P.R. Pe f. 126 v. a acestui manuscris din secolul al XVI-lea, care a aparținut mitropoliei din Tîrgoviște, la 1643 dascălul nostru notează: *исписана азъ многорѣкъшню грамматику Станко, в актъ зрна, iar pe f. 124 v. e un alt autograf al său: «ромонахъ Данила отъ...*

Chiar dacă n-a reușit să se desprindă prea mult de izvorul slav, căci mai păstrează, în traducerea românească, dată paralel cu cea slavă, anumite forme caracteristice gramaticii slave, totuși Staicu a izbutit să realizeze, mai ales la începutul manuscrisului său, un *parallelism* perfect între gramatica slavă și cea românească. În felul acesta s-a produs, acum trei sute de ani, trecerea de la gramatica slavă a lui Smotrițki la gramatica românească, în prima ei înfățișare dată de Staicu. În adevăr, în manuscrisul dascălului nostru există pagini redată în așa fel, încît, dacă prin textul lor slav aparțin gramaticii slave, prin textul corespunzător romînesc, ele ne apar ca file desprinse dintr-o foarte veche gramatică romînească.

Pentru a ilustra această situație, importantă din punct de vedere istoric, desprindem cîteva fragmente de la începutul manuscrisului celei mai vechi încercări de gramatică romînească, avînd la bază gramatica lui Smotrițki, ediția din 1619.

Iată, mai întîi, un crîmpei din prefață în care se subliniază rostul gramaticii, acela de îndreptar al vorbirii și scrierii corecte a limbii, considerată ca mijloc de comunicare a ideilor de la om la om:

Măcar fieștecine are a sa minte născătoare de cuvinte, cu care arată lucrurile, și unul cu altul vorbește, și unul către altul scrie, ce însă aceastea cu îndreptare să grăiasc și să scrie. Că iubitorii de-nțelepciune a fieștecăriiia limbi aflară învățătură pre care o numeiră gramatica. Grammatica, adecă, nimic altă nu iasle, numai — după îndreptările care sînt întru dinsa alcătuile graiurilor și scripturilor — învățătură, direapte răspunsuri.

Fragmentele ce urmează sînt desprinse din paginile 220—223 ale manuscrisului ⁴⁰.

Grammatica... are 4 părți: orlografiia, etimologhiia (morfologia), sintaxis și prosodiia.

Orlografiia învață cine cum cu îndreptare ceva scrie.

Etimologhiia, a doa parte de grammatică (sau a grammaticiei), învață cunoștința cuvintelor a căriia părți sînt, a cărui neam (gen), a cării plecări (declinări) și alte.

Etimologhiia are opt părți: numele, locul numelui (pronumele) graiul (verbul), părțășiia (participiul), zicerea (adverbul), punerea înainte (prepoziția), legătura (conjuncția), pre mijloc aruncarea (interjecția), dentru cari părți, 4 sînt care se pleacă (flexibile), cumu e: numele, loc de nume, graiul, părțășiia; cealealalte patru nu se pleacă, cumu e: zicerea, legătura, punerea înainte, pre mijloc aruncarea.

Plecarea (flexiunea) iaste altă nimic, numai schimbare cuvîntului întru sfîrșire, sau pren căderi (cazuri), sau pren vremi (timpuri) și feașe (persoane).

Partea dentăi, a numelui, care se pleacă... iaste îndoită (îndoitoare): sau usibitoare (proprii), sau poreclitoare (apelative, comune).

Usibitoare iaste care numai unui lucru usebi iaste... și cu zicerea altuia a însemna nu poate, cum iaste: Bucureștii, Țara Rumînească și alte.

Poreclitor iaste care cu o zicere multe lucrure a numei poate, cumu e lemnul, celate și alte.

Acesta (numele poreclitor), iaste întreit, sau în trei chipuri: firitor (concret), adunător (colectiv) și adăogător (adjectiv).

⁴⁰ Cuvintele aparținînd lui Staicu sînt subliniate, iar în paranteză s-au dat, din cînd în cînd, termenii gramaticali corespunzători actuali și alte explicații necesare.

Firilor iaste care cu a sa zicere lucru cu adivărat și cu aratare înțelegerii omeneshi arată.

Adunător iaste care cu o zicere și numire, în numărul dentăi plecându-se (declinându-se la singular) mulțime de lucrure înseamnă, cumu e: steag sau semn (« simbol » al unității militare) norod sau săbor și alle.

Adăogător nume iaste care cu a sa numire și cu adivarare lucruri nu arată pînă cînd pre cel firilor cătră sine adaos avea a fi, cumu e: alb, negru și alle.

Acesta nume adăogător... iaste în noo chipuri: desăvershit (calificativ), den nume (derivat din nume « substantiv »), numărător (numeral cardinal), tocmilor (numeral ordinar) întrebător (interogativ), răspunzător (corelativul celui precedent), agonisitor (posesiv), de moșie (derivat dintr-un nume etnic), den limbi (derivat din nume de popoare).

Desăvershit, numirea lucrului iaste, care numire nu den altă numire a lucrului se ia, ce singură întru sine începătură numelui iaste, cumu e: sfînt, bun și alle.

Den nume, numele iaste care den cel firilor adăogător se locmește, cumu e: ceresc den cer, pămîntesc den pămînt și alle.

Numărătoriul iaste cu care numire a lucrure numărăm, cumu e: unul, doi, trei și alle.

Tocmilor, așijderea cu care numire lucrurilor numărăm, ce încă are și aceasta spre cel numărător, că tocmire lucrurilor înseamnă... cumu e: cel dentăi, al doilea, al treilea și alle.

Întrebător iaste cu care oarecare lucrure întrebăm ce feal iaste... cum ar fi cînd întrebăm: ce feal de om iaste?

De moșie iaste care den moșie se ia: rumîn, moldovean, ungur și allele.

Den limbi iaste care den numirea oarecăriia den domnii se ia, cumu e: pers den Persiia, grec den Grecia și alle.

10. Gramatica lui Dimitrie Eustatie Brașoveanul. Manuscrisul înregistrat sub cota 583 din Biblioteca Academiei R.P.R., întocmit în anul 1757, a fost considerat pînă astăzi drept prima gramatică romînească. Este anume vorba de *Gramatica romînească* a lui Dimitrie Eustatie Brașoveanul, în prefața căreia și autorul ne spune că: « a toatei învățături începutul iaste grammatica, de ceea ce pînă în ceasul de acum în rumînescul dialect lipsire au fost ».

Pentru întocmirea gramaticii sale, Dim. Eust. Brașoveanul, a utilizat gramatici străine, amintite în prefață: « izvoarele ceale adevărate, pururea curgătoare și nesfîrșitoare în părțile Moscovei, în Academia Moghilo-Zaboroștiana cea din Kiev ». Dintr-o observație făcută de autor asupra celor opt părți de vorbire deducem de asemenea că s-a orientat după mai multe gramatici: « întru grammatica elinească altă rînduială iaste a părților voroavei ... întru ceale latinești altă, întru ceale slovenești schimbată, întru ceale nemțești nu asemenea » (f. 26 v).

Aceste amănunte nu ne aduc, totuși, o lămurire cu privire la izvorul principal de care s-a servit autorul. Cum însă Dim. Eust. Brașoveanul era un bun cunoscător al limbei slave⁴¹, putem presupune că izvorul său de bază a fost o gramatică slavă. Aceasta cu atît mai mult, cu cît, înainte de 1757, existau deja

⁴¹ El s-a îndeletnicit și cu traducerea cărților din limba slavă, cum e acel *Scurt izvod...* « de pre limba slovenească pre limba romînească », tipărit la Sibiu în 1792. (*Bibl. rom. veche*, II, p. 439). Ca un bun cunoscător al mai multor limbi europene, îndeosebi a limbilor slave, e apreciat Dim. Eust. Brașoveanul și de către istoricul Sulzer. (Vezi această informație la Romulus Ionașcu, *Gramaticii romîni*, Iași 1914, p. 7).

cele două gramatici slave tipărite în Țara Românească ⁴². Într-adevăr, confruntând conținutul manuscrisului gramaticii lui Dim. Eust. Brașoveanul cu textul celor două gramatici slave tipărite la noi în 1697 și 1755, descoperim unele elemente în sprijinul ipotezei noastre. Utilizarea gramaticii slave din 1697, de pildă, o deducem din situația cu totul aparte cu privire la *împărțirea numelui* în gramatica lui Brașoveanul. În toate gramaticile slave anterioare acestei gramatici românești din 1757, ca și în manuscrisul *Gramaticii slavo-romine* a lui Staicu, numele se împarte mai întâi în : собственное « propriu » și нарицательное « comun », iar apoi numele нарицательное se subdivide în alte trei categorii, citate în ordinea următoare : существительное « (substantiv) concret », собирательное « colectiv » și прилагательное « adjectiv » ⁴³.

Spre deosebire de această împărțire consacrată, în manuscrisul lui Dim. Eust. Brașoveanul constatăm că numele se împarte mai întâi în ceea ce am numi astăzi « (substantiv) concret » și « adjectiv », iar apoi, în a doua categorie, apar celelalte trei feluri de nume, date în ordinea următoare : « propriu », « colectiv » și « comun ».

Această neașteptată intervertire în clasificarea numelui din manuscrisul lui Dim. Eust. Brașoveanul își are explicația într-o modificare făcută asupra textului respectiv din gramatica lui Antim, exemplarul înregistrat sub cota 109 din Biblioteca Academiei R.P.R. În acest exemplar, pe la anul 1730, un oarecare Barbu ⁴⁴ din Tismana, a șters cu cerneală cuvântul собирательное din a doua subîmpărțire, intercalându-l între primele două. Dim. Eust. Brașoveanul, luînd drept bună modificarea lui Barbu, face ca cele două nume rămase în ultima categorie să apară, la el, « întru despărțirea cea dintii » (f. 27 r) a numelui, traduse prin : *înfiițător* și *adăogător*, pe cînd celelalte trei nume constituie « despărțirea a doua » (f. 27 v) denumite : *osebit*, *stringător* și *numitor*.

În textele respective, infiltrarea acestei situații anormale se prezintă în felul următor :

Textul slav din ed. Antim (f. 16v—17r)		Textul corespunzător în manuscrisul lui Dim. Eust. Brașoveanul (f. 27r)
Nemodificat	Modificat	
Раздѣленіе имени :		Numele întru despărțirea cea dintii iaste: <i>înfiițător</i> și <i>adăogător</i>
собственное и нарицательное	существительное и прилагательное	
Раздѣленіе имени нарицательнаго :		Întru despărțirea a doua, numele iaste: <i>osebit</i> <i>stringător</i> și <i>numitor</i>
существительное, собирательное и прилагательное	собственное, собирательное и нарицательное	

Din situația prezentată, se vede clar că, întocmindu-și manuscrisul primei gramatici consacrate exclusiv limbii romine, Dim. Eust. Brașoveanul s-a ținut

⁴² Gramatica slavă editată de Antim Ivireanu la Snagov în 1697 și cea de la Rîmnicul Vilcea din 1755.

⁴³ Să se vadă această împărțire în redactarea românească a fragmentului corespunzător — reprodus mai sus (p. 299), din manuscrisul grămaticului Staicu.

⁴⁴ Diferite note și semnături din jurul anului 1730 ale acestuia se întîlnesc pe mai multe pagini. Una din ele (de pe f. 108 v) poartă data 1732. Iată conținutul acestei note: « Această sfință și dumnezeiască gramatică iaste a mea. Barbul Alizandruл uthъ тисмана. Исписахъ азъ Барба uthъ тисмана, лѣтъ 7240 ».

aproape de textul ediției gramaticii slave a lui Antim, tipărită în 1697; în mod indirect, el s-a folosit de ediția din 1619 a gramaticii lui Smotrițki.

Mergînd după textul ediției din 1619, de la care a pornit cu aproape o sută de ani mai înainte și Staicu, Dim. Eust. Brașoveanul aplică articolului romînesc, contrar situației reale din limba romînă, conținutul *Observației* făcută de Smotrițki asupra acestei părți de vorbire, scriind (la f. 26 r și v) — în a sa «*Luarea aminte*» — următoarele: «*Αφ' ου, adică încheetură, iaste întru limba grecească și nemțască o parte din ceale opt părți ale voroavei. Dară în dialectul rumînesc să fie nu poate, pentrucă nu are atîta puteare cît în limba elinească. Pentru aceea să va pune întru partea în loc de numelui și întru aceea să va socoti. Așijderea în mijloc-aruncarea, numindu-să lat. interjectio, slav междометіе, întru ceale grecești gramatici nu iaste. Pentrucă în dialectul elinesc, neavînd loc, să socotească întru partea spre-grăirii; dară în dialectul rumînesc, avînd mai mare puteare, o numim osebită parte a etimologhiei*».

11. Gramatica ieromonahului Macarie. Manuscrisele primelor două încercări de gramatică romînească provin, după cum s-a văzut: unul din Muntenia, iar celălalt din Transilvania. Cel de-al treilea manuscris de această natură e de proveniență moldovenească. Este anume *Grammatica rumînească* întocmită de ieromonahul Macarie, ce se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R., înregistrată sub nr. 102. Manuscrisul este nedatat, însă din însemnările de pe verso primei foi liminare se vede mai întîi că a fost alcătuit: «*în zilele prealuminătei și de dumnezău încoronatei imperatriței noastrei Ecaterinei Alexeievnei a toatei Rosiei și a naslednicului eii, a marelui cneaz țesarevici Pavel Petrovici*»... Se spune apoi că «*s-au tipărit (în realitate a fost pregătită în acest scop) în sfînta și dumnezăiasca mitropolia Iașilor, cu blagoslovenia a preasfințitului arhiepiscopului și mitropolitului a toatei Moldaviei Kiriu Kir Gavriil*...».

Din conținutul acestei însemnări, la sfîrșitul căreia s-a lăsat loc alb pentru a trece ulterior data, desprindem că este vorba de perioada de la 27 septembrie 1769 pînă în octombrie 1774, cînd Moldova se afla sub ocrotirea Rusiei, ca urmare a războiului ruso-turc izbucnit în 1769. (Se știe că însuși mitropolitul Gavriil a prezidat depunerea jurămîntului de fidelitate către împărăteasa Ecaterina). Putem, deci, presupune că manuscrisul lui Macarie a fost întocmit în jurul anului 1770, sau un an-doi mai tîrziu. Așadar, *Grammatica rumînească* întocmită în Moldova de ieromonahul Macarie este cu cîtiva ani mai nouă față de a lui Dim. Eust. Brașoveanul, dar la interval de peste un secol în raport cu textul gramatical romînesc al lui Staicu din Tirgoviște.

Ca și predecesorii săi, ieromonahul Macarie Dragomirneanul dorea să acopere prin roadele muncii sale aceeași lipsă a gramaticii romînești, adresîndu-se cititorilor cu «*întîia gramatica aceasta*» din «*rumîneasca limba noastră*». Scopul și, mai ales, greutățile de care s-a izbit și el în această muncă sînt consemnate într-o notă, aproape de sfîrșitul manuscrisului. (f. 140 v): «*Tot binele cu trudă să săvîrșească. Săvîrșitu-se-au dară și această carte, precum se veade, nu cu puțină trudă și osteneală spre folosul cel de obște al neamului*».

Asupra izvorului de bază, fără să intrăm în amănunte, vom spune că și Macarie s-a folosit de gramatica slavă al lui Meletie Smotrițki. Singura deosebire e doar aceea, că arhimandritul de mai tîrziu Macarie n-a avut la îndemînă ediția din 1619 de la Eve, ci pe cea de la Moscova din 1648. Acest fapt se

constată mai întâi prin lipsa, în manuscrisul lui Macarie, a tuturor particularităților semnalate în cele două gramatici românești anterioare — particularități care aparțin de ediția din 1619. În al doilea rând, cele opt părți de vorbire din gramatica lui Macarie corespund celor trecute în ediția din 1648 de la Moscova. Lipsește anume interjecția (sl. междометіе), însă apare articolul — denumit *încheiere* în terminologia lui Macarie (sl. различіе) corespunzător gr. ἄρθρον.

Cunoscuta observație despre ἄρθρον din ediția 1619 (pe care o reproduce manuscrisul lui Dim. Eust. Brașoveanul), neexistând în ediția de la Moscova, nu apare nici la Macarie. Acesta, introducând în schimb articolul ca parte de vorbire, scrie următoarele: «Încheierea iaste o parte plecată a cuvîntului, care mai nainte și pre urma numelor se pune» (f.4 r).

12. Proveniența slavă și tradiția terminologiei gramaticale românești. Cercetarea manuscriselor reprezentând primele trei încercări de gramatică românească ne arată limpede că ele pornesc de la un izvor comun: *Gramatica slavă* a lui Meletie Smotrițki, prin conținutul ediției din 1619 și al celei din 1648, de la Moscova. Pe terenul prielnic al gramaticii slave răsar, prin urmare, cele dintâi elemente constitutive ale gramaticii noastre.

Ca o consecință a izvorului comun al acestor prime încercări de gramatică românească, constatăm anumite particularități, care se răsfrîng, într-o egală măsură, asupra lor. O atare particularitate — pe cît de evidentă, pe atît de ignorată pînă astăzi — este proveniența slavă a vechii terminologii gramaticale românești.

Pentru a dovedi acest lucru, de a cărui importanță nimeni nu se poate îndoi, recurgem la un tabel comparativ, în care sînt reprezentați cîțiva termeni gramaticali, aceiași din fiecare manuscris în parte, în raport cu prototipele lor slave corespunzătoare, date în prima coloană⁴⁵. Prin exemplele înfățișate în acest tabel, cititorul își va face cît de cît o idee și despre procesul formării celei mai vechi terminologii gramaticale românești, de acum două — trei sute de ani, după modelul celei slave, cunoscută cărturarilor romîni prin mijlocirea *Gramaticii slave* a lui Smotrițki.

Terminologia slavă după gramatica lui M. Smotrițki	Terminologia în ms. lui Staicu (cca. 1660)	Gramaticală românească după		Terminologia actuală
		ms. lui Dim. Eust. Brașoveanul (1757)	ms. lui Macarie (cca. 1770)	
грамматика орѳографіа просодіа имѧ мѣстоименіе	grammatica ortografia prosodiia numele locul numelui	grammatica ortografia prosodiia numele în loc de numele	grammatica ortografia prosodiia numele în loc de numirea	grammatica ortografia prosodia numele pronumele
глаголъ причастіе различіе нарѣчіе	graiul părtășiia — zicerea	graiul împărtășirea — spre grăirea	graiul împărtășirea încheierea spre graiul	verbul participiul articolul adverbul

⁴⁵ Termenii slavi, din prima coloană, sînt luați din manuscrisul *Gramaticii slave-romîne* a lui Staicu (din textul redactat în limba slavă). Acești termeni corespund celor din *Gramatica slavă* tipărită de Antim Ivireanu la Snagov în 1697; motivele ne sînt cunoscute: ambele texte slave reproduc ediția din 1619 a gramaticii lui Smotrițki. Excepție face, bineînțeles; termenul различіе, care aparține ediției din 1648 de la Moscova.

Terminologia slavă după gramatica lui M. Smotrițki	Terminologia în ms. lui Staicu (cca. 1660)	Gramaticală românească după		Terminologia actuală
		ms. lui Dim. Eust. Brașoveanu (1757)	ms. lui Macarie (cca. 1770)	
прилогъ	punerea înaintea	înaintea punerea	între punere	prepoziția
связъ	legătura	împreunarea	legătura	conjunecția
междоиметіе	pre mijloc aruncare	în mijloc aruncarea	—	interjecția
рѣдо	neamul bărbătesc	neamul bărbătesc	neamul bărbătesc	genul masculin
мужскій	mueresc	fămeesc	femeesc	feminin
женскій	de mijloc	de mijloc	de mijlocnicul	neutru
средній	numărul	numărul	numărul	numărul
число	de unul	unitor	unitorul	singular
единственное	de mulțime	înmulțitori	înmulțitoriul	plural
множественное	cădere	cădere	cădere	caz
падежъ	numeitor	numitoare	numitoare	nominativ
наименительный	născător	născătoare	născătoare	genitiv
родительный	dătător	dătătoare	dătătoare	dativ
дательный	vinuitor	pricinuitoare	pricinuitoare	acuzativ
винительный	chiemător	chemătoare	chemătoare	vocativ
звательный	față	față	față	persoană
лице	vreamă	vreamă	an, vreamă	timp
врѣмя	cea de acum	cea de acum	acumnic	prezent
настоящее	trecător	nesăvârșită	dăunăznic	imperfect
прошедшее	cel ci au trecut	cea săvârșită	deneornic	perfect
прошедшее	trecind	cea săvârșită de mult trecută	odineornic	mai mult ca perfect
будущее	cel ci va să fie	fiitoare	fiitoriu	viitor
изъяснительное	arătătoriu	arătătoare	hotărătoare	indicativ
повелительное	porincitoriu	poruncitoare	poruncitoare	imperativ
могущее	rugătoriu	poftitoare	rugătoare	optativ
соединительное	împreunător	încheitoare	subrugătoare	conjunctiv
неопредѣленное	nehotărît	nehotărîtă	neivită	infinitiv
склонение	plecare	plecare	plecare	declinare
спражение	înjugare	înjugare	înjugare	conjugare

Cele citeva exemple trecute în tabelul de mai sus sînt grăitoare în ceea ce privește proveniența slavă a vechii terminologii gramaticale românești, formulată prin decalc după modelul slav, aflat într-un izvor comun. Numai prin aplicarea acestui procedeu, față de un același izvor, ne putem explica aspectul unitar al celor dinții termeni gramaticali românești. Aceasta cu atît mai mult, cu cît avem a face cu termeni comuni iviți în cele trei vechi provincii ale țării, într-un interval de timp ce depășește un secol, dacă luăm în considerație extremele (manuscrisul lui Staicu față de al lui Macarie). Pe de altă parte, constatăm că vechea terminologie gramaticală românească se menține și în cele dinții gramatici tipărite, adesea paralel cu noua terminologie (de proveniență latină, italiană sau franceză) pînă pe la jumătatea secolului trecut. Asemenea fapte întăresc convingerea că a existat la noi o tradiție a terminologiei gramaticale românești, ale cărei rădăcini pornesc de la jumătatea secolului al XVII-lea.

Explicația nu este greu de găsit. Cărturarii romîni, învățînd gramatica slavă, prin a doua jumătate a secolului al XVII-lea sau în prima jumătate a celui de-al XVIII-lea, erau nevoiți să recurgă la terminologia gramaticală românească corespunzătoare, asemănătoare celei create de Staicu, prin mij-

locirea căreia, noțiunile gramaticale se cristalizau mult mai lesne în mintea lor. Un exemplu care ne arată că tocmai în felul acesta s-au petrecut lucrurile cu vreo două-trei sute de ani în urmă, constă în următorul fapt: În exemplarul gramaticii slave din ediția lui Antim (păstrat sub nr. 109 din Biblioteca Academiei R.P.R.) în dreptul celor nouă feluri de adjective slave (f. 17 v) cărturarul Barbu a adăugat cu cerneală o terminologie corespunzătoare românească. Interesant este că terminologia adăugată de Barbu, pe la anul 1730, este aproape identică cu cea formulată de Staicu, cit și cu cea din manuscrisul gramaticii de la 1757 a lui Dim. Eust. Brașoveanul. Iată și această situație expusă în tabelul ce urmează:

Gramatica editată de Antim (1697)		Terminologia gramaticală românească în:	
Text slav tipărit	Text românesc adăugat cu cerneală (cca. 1730)	Ms. lui Staicu (cca. 1660)	Ms. lui Brașoveanul 1757
совершенное	desăvârșit	desăvârșit	desăvârșit
утименное	de nume	den nume	cel de la nume
числительное	cel numărător	numărătoriu	cel numărător
чинительное	cel orinduitor	tocmitoriu	cel de rânduială
вопросительное	cel întrebător	întrebător	întrebător
отвѣтительное	cel răspunzător	răspunzător	—
притяжательное	cel stăpînitor	agonisitor	cel stăpînitor
отчественное	de moșie	de moșie	cel de patrie
языческое	de neam	den limbi	cel de seminție sau de neam

Credem că nu întîmplător s-a ajuns la o atît de mare apropiere între termenii gramaticali formulați, în diferite timpuri, de persoane aflate în trei provincii românești: Oltenia, Muntenia și Transilvania.

Avem însă și alte motive care ne determină să credem că termenii gramaticali românești s-au transmis de la un cărturar la altul încă din secolul al XVII-lea. Manuscrisul lui Staicu a circulat printre ucenicii săi în diferite copii, una din ele (din anul 1672) păstrîndu-se pînă astăzi sub nr. 3473 în Biblioteca Academiei R.P.R. Nu e exclus ca și Dim. Eust. Brașoveanu să fi cunoscut manuscrisul lui Staicu⁴⁶. Numai în virtutea unei tradiții a terminologiei gramaticale românești se explică la Dimitrie Cantemir prezența termenului *neam* (corespunzător lat. *genus*) sau *cădere* pentru « caz »⁴⁷. Căci, deși Cantemir observă că acesta din urmă e denumit « slovenește *padej*, latinește *casus* »⁴⁸, totuși el a evitat, contrar așteptărilor (dat fiind cunoștințele sale asupra limbii latine) terminologia latină, *caz* și *gen*, adoptînd termenii consacrați prin tradiție, care se întîlnesc la Staicu și la ceilalți cărturari.

A existat, prin urmare, la noi — și cercetătorii trebuie să țină seamă de acest lucru — o veche tradiție a terminologiei gramaticale românești, care, înrădăcinîndu-se la jumătatea secolului al XVII-lea, a dăinuit aproape două veacuri.

⁴⁶ Asemănarea atît de izbitoare între terminologia manuscrisului său și cea formulată de Staicu, cit mai cu seamă faptul că Dim. Eust. Brașoveanu utilizează adesea aceleași exemple caracteristice pe care le alesese mai întîi Staicu, constituie un indiciu în această privință.

⁴⁷ Exemplele au fost semnalate de acad. E. Petrovici în « Limba română », II (1953), nr. 6, p. 15.

⁴⁸ Istoria ieroglică, p. 392.

În încheiere putem spune că *Gramatica slavă* a lui Smotrițki, prin conținutul ediției din anul 1619 și al celei de la Moscova din 1648, a exercitat o puternică influență asupra celor dintii încercări de gramatică românească. Pe scheletul acestei gramatici slave s-a formulat o întreagă terminologie gramaticală românească, deschizându-se astfel posibilitatea înfirișării *primului text gramatical românesc* în Muntenia, la jumătatea secolului al XVII-lea, și a celorlalte două manuscrise de *Grammatică rumânească*, în Ardeal și în Moldova, din cel de-al treilea pătrar al secolului al XVIII-lea. Gramatica lui Smotrițki, privită prin prisma constatărilor de mai sus, constituie izvorul comun al încheșării primelor încercări de gramatică românească. Ea este însăși baza primei gramatici românești.

ГРАММАТИКА СМОТРИЦКОГО И ПЕРВАЯ РУМЫНСКАЯ ГРАММАТИКА

(Резюме)

Среди первых славянских грамматик, появившихся в западных областях России, особое значение имела «Грамматика словенская» Мелетия Смотрицкого, изданная в 1619 году. Она служила учебным пособием в течение более ста лет и вышла в свет в нескольких изданиях: в 1629 году в Вильно, в 1638 году в Кременце, в 1648 году в Москве и дважды печаталась в Румынии: в 1697 году в Снагове и в 1755 году в Рымнику-Вылча. В то же время некоторые из этих изданий послужили образцом для первых грамматик современных славянских языков: русского, сербского и болгарского.

На основании некоторых, тщательно исследованных фактов, автор статьи констатирует, что грамматика Смотрицкого имела столь же важное значение и в отношении первых попыток составления румынской грамматики.

Самый старый румынский грамматический текст, находящийся в рукописи — грамматика Стайку из Тырговиште, составленная в середине XVII века (около 1660 года), — имеет в своей основе издание 1619 года грамматики Смотрицкого.

Текстом грамматики 1619 года, заимствованным из издания, напечатанного в 1697 году в Снагове (которое является перепечаткой грамматики, изданной в 1619 году и вовсе не московского издания 1648 года, как предполагали другие исследователи), воспользовался и Димитрий Евстахий Брашовяну для составления своего рукописного текста «*Grammatica rumânească*» — «Румынская грамматика» — 1757 года, которая является первой грамматикой, посвященной исключительно румынскому языку.

Третья рукопись «Румынской грамматики», составленная Макарием в Яссах, но около 1770 года, также имеет в своей основе грамматику Смотрицкого в московском издании 1648 года.

Связь между славянской грамматикой Смотрицкого и первыми изданиями румынской грамматики проявляются в старой румынской грам-

матической терминологии, которой пользовались составители этих трех рукописей. Славянское происхождение этой терминологии факт — вполне доказанный; она сохранилась в силу румынской грамматической традиции на протяжении почти двух веков.

Таким образом, грамматика Смотрицкого, оказавшая сильное влияние на составление первых текстов румынской грамматики, появившихся в Мунтении (Валахии), Трансильвании и Молдавии, является *источником первой румынской грамматики*.

LA GRAMMAIRE DE SMOTRICKI ET LA PREMIÈRE GRAMMAIRE ROUMAINE

(Résumé)

Parmi les toutes premières grammaires parues dans les parties occidentales de la Russie, la Грамматика словенская de Meletie Smotricki, dans son édition de 1619 a une importance particulière. C'est elle qui, grâce à ses nombreuses rééditions: Vilno-1629, Kremenetz-1638, Moscou-1648 et 1721, aussi que ses 2 éditions de Roumanie: Snagov — 1697 et Rimnicul-Vilcea — 1755, a servi de manuel didactique pendant une période de plus de 100 ans; quelques unes de ces éditions ont servi en même temps de modèle aux premières grammaires des langues slaves modernes: russe, serbe et bulgare.

En se basant sur certains faits minutieusement analysés, l'auteur de l'article constate que le rôle joué par la grammaire de Smotricki dans les premiers essais de grammaire roumaine a une importance tout aussi grande. Le plus ancien texte grammatical roumain, qui se trouve dans la *Grammaire slavo-roumaine*, manuscrit du grammairien Staicu de Tirgoviste, composé vers la seconde moitié du XVIIe-ème siècle (1660 environ) a comme base l'édition de 1619 de la Grammaire de Smotricki. Cette même édition de 1619 a servi, par le truchement de l'édition de 1697 de Snagov (cette dernière étant une réédition de celle de 1619, et non de celle de Moscou de 1648 comme l'ont soutenu différents investigateurs), également à Dimitrie Eustatie Braşoveanul, pour la composition de son manuscrit de *Grammatica rumînescă* de 1757, première grammaire consacrée exclusivement à la langue roumaine. Le troisième manuscrit de *Grammatica rumînescă* (Grammaire roumaine), composé par Macarie à Iaşi vers l'année 1770, a comme base cette même grammaire de Smotricki, mais dans l'édition de Moscou de 1648.

Le passage de la « Grammaire slave » de Smotricki aux tout premiers commencements de grammaire roumaine se reflète dans l'ancienne terminologie grammaticale roumaine, formulée par les auteurs de ces 3 manuscrits. La provenance slave de ces terminologies est un fait complètement prouvé; elle s'est maintenue, en vertu de la tradition grammaticale roumaine, pendant une période de presque deux siècles.

La Grammaire de Smotricki, ayant exercé une puissante influence sur la composition des premiers textes de grammaire roumaine parus en Valachie, en Transylvanie et en Moldavie, constitue, en fait, *la source de la première grammaire roumaine*.